

A HÁBORÚ ETHIKAI MEGÍTÉLÉSE.

A DEBRECZENI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM
NÉPSZERŰ
FŐISKOLAI TANFOLYAMÁN 1915 NOVEMBER 21-ÉN
ELŐADTA:

LENCZ GÉZA.

KIADJA CSÁTHY FERENCZ MAGY. KIR.
TUDOMÁNYEGYETEMI
KÖNYVKERESKEDÉS ÉS KÖNYVKIADÓVÁLLALAT,
DEBRECZEN
1916.

*A tiszta jövedelem 50%-a a hábo-
rúban megvakult katonákat illeti.*

A háború ethikai megítélése.

Több, mint másfél év óta benne vagyunk a világháborúban. Átéltük az első napok mámoros érzelmeit, amikor még ítéleteink ki nem alakulhattak, Többé-kevésbé szubjektív behatások alatt állottak. Majd jött a visszahatás ellenségeink képtelen nagy számának s tagadhatatlan sikereinek láttára. S mikor már szövetségünk is veszve hitt s elárult bennünket, akkor tűnt ki az az igazi érték, mely a háború sorsát egyedül döntheti el s ez nem a tömegek nagysága, a diplomácia rafinait ügyessége, még csak nem is az, amit Lloyd George, az angol államférfi így fejezett ki: „miénk az utolsó milliárd”. A minden egyesnek bátorságában, lelkesedésében, kitartásában megnyilvánuló erkölcsi erő, a lángész legnemesebb eszméktől hevülő ihlete hozta meg számunkra a diadalt ; a minden csalafintaságot kerülő őszinteség és becsületesség szereztek számunkra

szimpáthiáját felénk, szóval: a materiális számításokat megszegyenítő erkölcsi érték az, melyért, mint döntő tényezőért a háború sorsát vezető Gondviselésnek hálat adni tartozik. Hatalmas tanúságul szolgálhatnak mindezek számunkra a háború ethikai megítélésénél. Lát-hatjuk belőlük, hogy ethikai értékek szerepelnek benne. Természetesen ezzel még kérdésünket semmelyik irány-

.ban sem döntöttük el, sőt ellenkezőleg szükséges, hogy ítéletünket annak az óriási felelősségnek tudatában mondjuk ki, mely ilyen rettenetes vérzivatar miatt mai nemzedékünket terheli.

Két szempontból szokták a háborút megítélni. Egyik *a háború elleneseké*, kik azt feltétlenül minden vonatkozásában rossznak tekintik.¹⁾ Álláspontjuk megindokolásánál főképen érzelmi motívumokra támaszkodnak. Gondoljuk el annak az ezer meg ezer viruló egészségben, legszebb korban levő embernek elpusztulását; vegyük figyelembe a veszteséget, mely övéiket, az általuk tartottakat éri; képzeljük el a nagy romlást, mely milliókat foszt meg vagyonától, tesz földönfutókká: így szoktak érvelni nagy hatású szónokok, humanitárius célok szolgálatába szegődöttek s ezeknek a szemrehányásoknak jogosultságát nem is tagadhatja senki, — a háború mindezt megteszi. Az ezen nézet mögött rejlő individualizmus és humanizmus azonban korlátokra szorul. Mert folyvást csak az egyén javát, előnyét hangsúlyozván, élvhajászó eüdemonizmusba s gazdasági érdekeket tartván szem előtt, utilitárizmusba merülünk. A humanizmusból folyó kíméletes bánásmód meg egy oly általános érvényű, formális elv, melynek ténykedéseinkhez kísérőül kell csatlakoznia. Valami szükségképeni célért való küzdelmet azonban a humanizmus nevében megtagadni nem lehet, hanem igenis a kivitel módozatait enyhíteni. Hiába, a háborút el kell viselnünk; nem akadályozhat bennünket még a „ne ölj”, „erkölcsi törvénye sem. Mert hiszen a halálbüntetés ellen

többek között lehet érvelni azzal, hogy a társadalomra veszedelmes ember ártalmatlanná tehető, a népek özszeütközésénél azonban a veszély ilyen elhárítása nem lehetséges ; úgy, hogy a humanizmus nevében a borzalmas háború megszüntetését követelni körülbelül hiába-való. Az is igaz, hogy a „ne ölj” törvénye alapján .megtilthatnánk az állatok megölését is s egyszerre Csak nem ehetnénk húst,²⁾ vagy akarhatnánk a növények iránti kíméletet a legszebb virágok leszakításának tilalmával megvalósítani.

A másik szempont *a háborúért lelkesedőké*, akik a legtúlvittebb dicséret hangján emlékeznek meg, sőt valóságos dicshymnusokat zengenék a háborúról. Fél-istenekről, dicsőség napjába öltözött, szentelt romokról szaval az elfogult lelkesedés; a háború vallásos hatását magasztalja, vagy az ég minden boldogságát ígéri az elesetteknek a fatalista s ki akarná érzelmeik valódiságát kétségbe vonni. Mögöttük ismét világnézetek állanak: egyfelől az egyoldalú idealizmus, másfelől a földi javak nem kellő értékelése (utópizmus). Azonban ismét jól vigyázzunk: a túlvitt lelkesedés az ellenség gyűlöletére, fanatizmusba vezet, mely aztán egészen levetkez minden emberiséget; de nem egészséges dolog a földtől elszakadt föllengő vallásosság sem s utópiák keresése rajongóvá, világggyűlölvé, az életre hasznavehetetlenné teszen.³⁾ A háború célját nem a túlvilágon, hanem a földön kell keresni s nem földadata annak a népek között állandó gyűlöletet teremteni, hanem az ellentéteket elsimítván, békességet hozni létre. Az áldozatul esettek, elpusztult romok pedig csak sajnálkozást válthatnak ki bárkinek szívéből.

Fenti nézetek egyikét sem fogadhatjuk el a háború etikai megítélésének alapjául. Az elsövel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy nem abban van etikai momentum, hogy az egyén megkíméltsék, minden bajtól, keserüségtől megóvassék, hanem abban, hogy ugyanaz az egyén áldozza fel magát a közért, tudjon túrni, szenvedni, nehéz megpróbáltatásokat elviselni, ha felsöbb érdek *úgy* kívánja: a nótaszó mellett harcba vonuló katona könnyet csal a legerösebb férfi szemébe, a pityergö szánalmat kelt, a minden ok nélkül kibújni akaró ellenszenvre talál. A túlvitt idealizmus alapgondolata magában foglalja az államszuverénitás gondolatát, csakhogy minden kritika nélkül túlozza azt. Tény, hogy az állam háborúban valami elképzeltetlen nagy hatalomnak tűnik föl,⁴⁾ melynek joga van milliók életét, békességét odaáldozni. Az etikai momentum azonban ismét nem a hatalom eme gyakorlásában rejlik, hanem egyfelöl annak látásában, hogy az állam csakugyan, mint ultima rációt, tehát kivételes eszköz gyanánt alkalmazta a háborút saját üdvének megszerzésére, másfelöl az arról való meggyözödében, hogy az állam, mint erkölcsi objectum méltó a fentmaradásra, annak üdve megkívánhatja az áldozatot. A meggyözödé nélküliség árulásba visz, a fanatikus elszántság, mint ez a háború is mutatja, esztelenségeket követ el, az etikai alapokon álló. szilárd meggyözödé a nagy célok átgondolásával tesz és ha szükséges, nem riad vissza az áldozattól sem.

Persze a m. t. olvasók elégszer hallották már meghatározni, hogy mi hát a háború? Azonban fentiek után mégis kérdésbe tehetnénk, hogy mi lehet az etikailag?

„Szükséges rossz” mondják sokan és a rest gondolkozás ezáltal, a közéletet csakugyan megtalálnak véli. Valóban úgy tekinthető ez. a definíció, mint a két előbbi nézet közötti paktum: az egyéni szempontból ítélkezéssel állítja, hogy a háború rossz, viszont a másik túlzásnak megteszi az engedményt, hogy az szükséges. Nem vitatkozom azon, hogy a rossz szükséges-é vagy sem, valamint azon sem, hogy etnikai megítélés alá eshetik-é így a háború vagy sem? Engedtessek meg azonban nekem, hogy más kiindulást válasszak. A vallás Istent a földi rossz miatti vád ellen védelmezni szokta. *Hadd képezze a vallásos hit eme theodiceája a gonosszal szemben kiindulásunkat.*

Ki tudja, mily pusztító viharok döntötték le a föld öskorának azokat a hatalmas erdőit, melyeknek maradványait, mint kőszénét ássák ma föl a föld gyomrából? valami messzebb látó, célokat kitűző erő elraktározta azokat számunkra. Ki tudja, az elemek mily ártalmas vegyületeit távolítja el a föld az üszög, penész stb. útján, vagy mikor dögvész, pestis dühöng, — mely vegyületek életét veszélyeztetnék? Az organizmusnak rendes öngyógyító erejét kell ebben fölismernünk. De szólhatnánk a diszharmonikusoknak, célelleneseknek látszó dolgok egész soráról, melyekről nem tudjuk, hogy honnan jönnek, hova mennek, azt azonban látjuk, hogy mindezek beleilleszkednek egy örök nagy célba, amely felé az életnek ezt az egész körforgását, körülöttünk a természeti világot és a nagy mindenséget viszi, ragadja valami titkos erő, amelynek utai nem a mi utaink. Ilyen egyetemes, nagy célok eszközéül kell tekintenünk a háborút is, melyet maga az Úr Jézus Krisztus úgy

jelzett, mint a történelem nagy forduló pontjainak, sőt magának a végnek is előkészítőjét.⁵⁾ S fölismert nagy emberi Célokért feláldozni tudni az önérdeket, alsóbb rendű célt, ebben rejlik a háború etikája.

Én tehát vallásos meggyőződéssel vallom, hogy a *háború Isten világkormányzói tevékenységének egyik eszköze és hogy ethikai kötelesség nagy célokért az önfeláldozás*. Azonban épen a vallásos hit tehet e meggyőződés ellen kifogásokat, melyeket *tehát* ethikai alapunk szilárdságának megőrzése végett meg kell hallgatnunk. Hogyan egyeztethető ugyanis össze isten szeretetével a háború borzalmas eszköze? vagy mi alapja van az emberszeretet hirdetésének, ha a nemzetek egymás elleni harcát igazoltnak látjuk? általában milyen háború az, mely a fenti önfeláldozást megkívánhatja tőlünk? Próbáljunk történelmileg *a népek fölfogásával* tisztába jönni.

A háború két irányban mutatja hatását. Egyfelől konszolidáló erő az, melynek hatása alatt az emberiség mind nagyobb-nagyobb tömegei egységbe forrasztatnak, nemzeti, vallási tekintetben összetartozóknak érzik magukat. Másfelől ugyancsak a háborúnak megvan differenciáló hatása is, mikor az egymással addig egységben élő tömegek szétkiváncokznak, megoszlanak akarnak. Persze itt olyan kisebb csoportokról, melyek akarataik ellen kényszerítettek valamely új helyzetbe, nem beszélhetünk, hiszen, mint láttuk, a háború kollektív jelenség s aszerint kell azt megítélni. Mi vezeti most már a tömegeket erre a folytonos hullámmásra? Valami benső, lélektani indokokat kell keresnünk, amilyenre igyekszik még a legcsalafintább diplomácia is támasz-

kodni a háború megindításakor, ha etnikai megítélésre törekszünk. A népek hite, vallásos mythoszaik az emberiség életét egy boldog őskorral, paradicsommal, vagy aranykorral, tehát háború nélkül kezdik. Azonban természetesnek találják az isteneknek a világregnd kialakulásáért egymás között s a fantasztikus őszállatok elleni küzdelmét, valamint ismét az elmúlt boldog kor visszaállításának reménye segíti az ókor hatalmas uralkodóit világbirodalmak megalkotásában, kiket istenkirályok, felsőbb megbízatással bírók gyanánt tisztelnek a célból, hogy a népet boldoggá tegyék. De épíly etnikainak tartják a régi indus uralom megszüntetését s az indo-árja vallás Indiában való *elterjesztését*, *hogy* csak egy példát említsek, a Mahabharata és Ramayana hős énekek, melyeknek hősei Krisna és Ráma emberi alakban megjelent istenek, hogy földi zsarnokok önkényétő megszabadítsák a népet. A középkorban ilyen hatalmai államalkotó s államokat leromboló erővé a keresztyénység lett, melynek győzelmét pl. az ifjabb Edda a rég rossznak tűz és víz általi megemésztődésével hasonlítja össze, melyből megújult föld, új világregnd emelkedik ki. S ugyanaz a keresztyénység épenúgy, mint a másik hatalmas vallási alakulat a mohamedánizmus, a benne fölmerült etnikai ellentétek miatt bomlik részekre, miko: egyesek vagy csoportok érdekeinek képviselőjévé lesz. Az újabb korban a nemzetiségi eszme a leghatalmasabb konszolidáló erő. Csakhogy ne feledjük el, hogy a nemzetek harcaiban is van valami az ó-kori istenkirályoknak s középkori universzális vallásoknak Programmjából. A kultúra szálainak az egész földet egységgé foglaló erejénél fogva folyhatnak kisebb-nagyobb jelen

tőségű háborúk, a leghatalmasabb nemzetek háborúja pedig, mint a jelenlegi világháború pregnánsan mutatja, a viláгурalomért foly; erkölcsileg mindenik fél azzal indokolja maga részéről, hogy a népeket a gonosztól megszabadítsa, az emberi szabadság, egyenlőség, a keresztén kultúra áldásaival árássza el.⁶⁾

Íme a háború úgy tűnik fel fentiek szerint, mint a nemzetekre, vagy az emberiség egy részére nehezedő gonosztól, rossztól való szabadulás és valamely óhajtott jóra, boldogabb állapot elnyerésére irányuló törekvés eszköze; úgy, hogy az így felfogott háború a népek hite szerint nemhogy ellentétben állana az Isten szerezteével, hanem egyenesen a szabadító isteni szeretet munkája az. Ha azt láttuk, hogy ami egyszer hatalmas, konszolidáló erővel bírt, az veszít lassanként varázsából s az ember hibájából elkövetkezik a bomlás, az előbb jónak megromlása, bűnössé levése, mellékcélokra alkalmazása, akkor Isten a háborúban csak az ő ítéletét teszi nyilvánvalóvá. Soha jobban be nem bizonyult Schiller mondásának igaz volta, hogy világtörténelem és világítélet egy, mint a háborúban. Az isteni harag tisztító tüze fordul itt a gonosz ellen, amire az emberiség saját hibája miatt szolgált reá, amely úton valami új jobbnak kell következnie, mert különben tartós békéhez nem juthat a világ.⁷⁾ Az igazságszolgáltatás pedig a világkormányzó gondolatával a legszorosabban összefügg.

S ez vezethet át bennünket a másik ellenvetésre, t. i. hogyan egyeztessük össze az *egyetemes emberszeretetet* a világháborúval? A háború nem az egyesnek, hanem a nemzetnek dolga; a lételet fenyegető veszély elleni önvédelemre szolgál az, pedig az önvédelem min-

denkinek legszentebb joga. Egy nemzetnek azok a leg-hűbb, legértékesebb fiai, akik nemzetüknek a népek világában minél megfelelőbb érvényesülését óhajtják s méltó elismerés illeti meg, ki veszély idején nemzetének hívó szavát megérti s kényelmét, feleslegét a köznek feláldozni kész; a szolidaritás érzetének hiánya pedig alacsony erkölcsi felfogásra mutat. Sajnos, a kapzsiság és uzsoráskodás Schylockjait,⁸ a romlottság Deliláit nem pusztán a háború szüli, bárha az teszi igazán undorítóvá bűnüket. Annak megítélését most már, hogy mikor kényszerül egy nemzet nemzeti létét, kulturális önállóságát végveszéllyel fenyegető támadások elhárítása céljából, vagy nemzeti hivatása betöltésében való rosszakaratú akadályoztatás miatt háborút indítani vagy viselni, a nemzet érdekeit képviselő vezetők belátására kell bízni; e tekintetben tehát a felelősséget is az uralkodók, alkotmányos államban a kormányok tartoznak viselni.⁹) Ha azonban egyszer ez a vezetőség a háborút elkerülhetetlennek tartja, minden tettéért teljes etnikai igazolást találhat az egyes abban a szolidaritásban, mely nemzetéhez fűzi. Hogy mit jelent itt ez a szürke szó: szolidaritás, ki tudná hamarosan összefoglalni? Semmi esetre sem az ellenség gyűlöletét, hiszen jól tudjuk, harcban álló katonák között is fejlődik ki szívélyes érzülködés s az ellenséggel való humánus bánásmód kötelesség, hanem legegyszerűbben kifejezve jelenti az védelmet mindannak, ami előttünk szent és kedves. Magába foglalja tehát a mi egész világunkat: a gyermekkor tündérálmait a napsugár mosolyában fénylő mezőkkel, hegyekkel s odahaza a szerető családi körben a szelíden elringató édesanyával; aztán a felnőtt kor, minden érté-

keit, mindazt, ami szellemileg gazdagítja, nemesíti a lelket, amin családi életében, társadalmi érintkezésében a szív-szeretettel csügg s az öregkor csendes emlékeit itt maradó szeretteiről s künn a temetőben szelíden domborodó sírokról. Amik vagyunk, azt nemzetünknek köszönhetjük, amit érünk, azt itt érvényesíthetjük; nemzetünk tagjai vagyunk testiképen, szellemi gyermekei lelkiképen, melynek együttes életéből egy parányi, kis rész a mi életünk. Itt ennek körében nyílik minden munkásságunkra tér, ennek körében kell még azt a szeretetet is megvalósítani, mellyel minden ember iránt tartozunk. A hazafiság a szeretetből, hálából, kegyeletből táplálkozó, lelkünket átfogó érzelm, mely minden pillanatban valósággá válik, realizálódik; a világpolgárság magas eszmény, mely itt a földön álom, utópia marad. Ha valaki igazán szereti nemzetét, annak kultúráját, miikor hazájának legfontosabb érdekeiről van szó, egy percre sem fog ellentétet keresni a hazafiság és egyetemes emberszeretet teljesítése között.

Épígy nincs ethikai alapja az ellenségeink által hangoztatott *militarizmus* vádjának sem. Ha a háborút nagy céljai szükségessé teszik, ha a gonosz kiirtásának s a jó diadalra juttatásának eszköze az, akkor önként érthetőleg szükség van milíciára, katonaságra s a nemzeti, kulturális jónak védelmezőit méltán illeti az elismerés. Szentkönyvünk, a biblia is a legtermészetesebb foglalkozásnak tartja a katonáskodást.¹⁰⁾ Hasonlóképpen gondolkoztak afelől a keresztyénség következő századaiban,¹¹⁾ amelyekből a ker. harci erényeknek nem egy példája maradt fent. Háború ellenes magatartást ma is inkább a keresztyénség rajongó irányzatai (naza-

rénusok; Tolstoj követői) tanúsítanak. — Még a népek fegyveres felkészültsége ellen sem lehet kifogás. Elnyomó törekvésekkel szemben saját javaink biztosítása, jogainak érvényesítése céljából mindig jogos az előre elkészített védelem.¹²⁾ Amennyiben az önvédelmi harcot ismerjük el igazságosnak és ethikai alappal bírónak, nem is az a fő, hogy melyik fél kezdi azt el, a háborúindítás maga csak az eszélyesség kérdése bármelyik fél részéről; az határoz, hogy kényszerülve van-e valaki viselni a háborút vagy nem? És e tekintetben csak a közjó határozhat.¹³⁾ Mondottuk, hogy a háború felőli határozás a vezetők joga. Kálvin János rájuk vonatkozólag azt mondja: „egyik irányban se engedjék, hogy akárminő egyéni hajlam ragadja el őket, hanem csupán a közérzület vezesse. Egyébként hatalmukkal a ieggonoszabbul visszaélnek, amely pedig nem a saját egyéni hasznukra, hanem másoknak is javára és szolgálatára adatott”.¹⁴⁾ Mikor fentebb a történelem folyamán a népek gonosztól való szabadulása s jó utáni vágya kifolyásának tüntettük föl a háborút, titkos rugóinak megállapítását fenthagytuk a történet-kutatás számára. Zsarnoki önkény céljainak, népeket ígérekkel félrevezető és azután cserbenhagyó hatalmasoknak, kapzsiság, bosszú, rút árulás meghúzódo érzelmeinek Igazolása nem volt célunk a háború ethikai megítléséről. Ahol az uralkodó népével egynek erezi magát, ahol a vezetők népük érdekeit képviselik, ott nyer a háború magasabb ethikai jelentőséget, ott fűződik népének üdve a méltó szeretettel körülvelt uralkodóhoz. Igen helyesen tüntetik fel jelen háborúunkat is úgy, melynek csak gyúpontja a trónörökös pár kellőleg el nem ítéhető

meggyilkoltatása, de amely mögött állami s nemzeti létünk végveszélye leselkedett reánk.

Istennek hála, úgy látszik, ellenségeink rosszul számítottak. Valami erkölcsi erők nélküli, összetakolt konglomerátumnak gondolták monarchiánkat, melynek lakói számára terhes az együttélés, ahol tehát a differenciálódás az első, megfelelő alkalommal elkövetkezik.¹⁵⁾ S manapság minden próbát kiálló szervezettségünkről, honfitársaink, magyar véreink réges, hősi korba illő vitézségéről — alázatos Isten iránti tisztelettel legyen mondva, — bámulva beszél a világ, bizonyosságul, hogy mily erkölcsi értéket képvisel számunkra hazánk földje. S hogy Németország mire volt képes, arról minden idők történelmének elismerése, csodálata fog bizonyosságot tenni. A háborúk, persze mindig a maguk körében, a történelem új korszakainak kezdetei. Lehet, hogy nem mindig a fejlődésképes eszme győz, de bugásában is megvan hatása a közre s adott alkalommal a küzdelmet újra kezdi. Egyébként is a háború a nemzetől és egyestől egyaránt az anyagi és erkölcsi erők legnagyobb kifejtését igényli. Ezért mérfoka annak, hogy melyik nemzet mennyit ér. Ezt pedig nemcsak arra értem, hogy önmagában milyen értéke van, hanem mennyit ér az emberiségnek, a fejlődés, előhaladás nagy céljainak, az emberiség erkölcsi vallásos nemesedésének. Egyszóval *a háború a nemzeteknek a világtársadalomban való elhelyezkedését határozza meg.*¹⁶⁾ Az volna az ideális, ha ez az elhelyezkedés végleges lehetne, ha a nemzetek meg tudnának egyezni a rajok néző feladatokon. Fájdalom, mindig csak *időleges* rendezkedésről lehet szó. Folytonos hullámváz képezi,

mint láttuk, az emberiség életét; az uralomra jutott visszaél hatalmával s az emberiség előhaladása új eszmék diadalra jutását, velők együtt új vezetőket követel. A népek eme versenye kizárja, hogy valaha a háború végleg megszűnjék.¹⁷⁾ Ellenkezőleg úgy látszik, hogy mindig nagyobb szabásúvá lesz az. Manapság a föld összes lakosai hatása alatt állanak s egyaránt folyik az földön, tengeren, tenger alatt és levegőben. De a háború technikai eszközeinek fejlődésével lépést kell tartania humanizmusának is. Többször hallottuk emlegetni, hogy bizonyos megállapodások vannak és hogy ezeket a nemzetközi megállapodásokat most sem tagadta meg senki. De érvényt is kell tudni szerezni nekik. Az emberi humanizmus, melynek megállapított törvényeit áthágni minden nemzetre szégyen, megtette hivatását, ha ennyit elér és a tömérdek szenvedést, bajt egyébként is enyhíteni törekszik. Hiszen ha baj, szenvedés nem volna, humanizmusra sem lenne szükség. Naiv ó-kori népek hihettek a boldog aranykor visszatérésében, istenkirályok földi országlásában, hitöket a keresztyénség megkorrigálta, ezt a nézetet átváltoztatta egyfelől egy mind nagyobb tökéletességre kötelezett földi hivatássá, másfelől egy szent reménységgé. Igen, az Ur Jézus, áltálhirdetett Isten-országot, a szeretet, békesség és igazság országát már itt a földön munkálnunk kell, de nem fogadta volna el őmaga sem a keleti népek hitéből ismert, világmegújulásról szóló képeket, ha a jelenleginél egy tökéletesebb megvalósulásról nem tudott volna. *A keresztyénség magát ezt az ideált hirdeti és ennek kívánását sohasem is adhatja fel, de az annak megvalósítására alakult felekezeteknek számolni kell az étellel, a*

valósággal s épen azért közülök egy sem érteti el soha az ideált magát; harcoló, majd egykor diadalmaskodó egyházak.¹⁸⁾ Nekünk, küzdő vándoroknak azonban jól esik ködfátyolkép gyanánt szemünk előtt látni a hitnek rózsafelhős éggel boltívelt amaz országát, ahol az igazság és szeretet diadala teljes és a béke örök leend.

Íme a háború világfelfogásunkban. Tanúságul azonban még valamit hozzá kell tennünk. — Bízunk benne, hogy szövetségeseink, magyar nemzetünk erényeit alkotják azok a hangsúlyozott ethikai értékek, melyek felénk billentik a háború mérlegét. Végeredményileg azonban minden háború mégis csak annak a mutatója, hogy milyen távol van az emberiség a tökéletességtől. Ennélfogva leszűrődött ethikai eredményként is csak két érzelem jelentkezhetik nálunk. Első sorban az önmagunkból való kiábrándulás, bűnbánat keserű érzelme az, melynek eminenter ugyan a felelősséggel terhelteket, de egyszersmind mindnyájunkat át kell hatnia, nem tekintve elismert igazainkra. De ezzel kapcsolatban egy szent váagnak is kell bennünk keletkezni a jobbulás, egy szebb, jobb kor munkálása után. Nem az esetleges birtokgyarapodás, sem a dicsőség, hanem egyedül a jövőendő jobbítására irányuló, súlyos próbák tapasztalatai által meggazdagított vágy, törekvés leend erkölcsi nyeresége a háborúnak. Ilyen értelemben legyen az magyar nemzetünk nagy megújulásának is óhajtván várt kezdete.

Jegyzetek.

¹⁾ Lehet, hogy az etikák egy része ezért nem tárgyal a líaborúról. „Aki csak az ideális erkölcsi viselkedésnek, a legfőbb jónak és az emberi élet és törekvés tulajdonképeni értékének s céljának sorsát akarja kifejezni, annak nem szükséges a való élet árnyoldalait, visszaját tárgyalni és épúgy figyelmen kívül hagyhatja a háborút, mint a gyilkosságot, házasságtörést, ragályt, földrengést, éhséget, áradást”. V. ö. Külpe: Die Ethik und der Krieg. 1915. 11. 1.

²⁾ Tudvalevőleg idáig kiszélesítik a „ne ölj” parancsát némely kisebb felekezetekhez tartozók, amilyenek pl. a dsainák. Eröss: Apologetika. 1905. 267. lapon pedig egy buddhistát említ, kinek egy tengerésziszt górcső' alatt megmutatott egy vízcsep-pet és az abban levő ezer meg ezer ázalagot. Ez a buddhista attól fogva vizet vizet ivott, ha hem a szó teljes értelmében szomjan veszett, elv”— Ex. 20, 13.” s par. nem ezt, hanem a „*felebarátok iránti köteleességet*” foglalja magában.

³⁾ D. Dunkmann: Krieg und Weltanschauung. 1914. c. füzete 31., kv. lapokon kifejtji, hogy a franktíreurök s más szabad csapatok kegyetlensége arra az egyofdalú idealizmusra vezet-hető vissza, mely csak a haza iránti vak odaadást ismeri s melynek eredménye szerinte a háború minden hazugsága és gyűlölete; a vallásnak kell tehát a „hazaszeretetet kiegészíteni, túlzásoktól megóvni, nemessé tenni. Részünkről azt tartjuk, hogy mindakettő vezethet túlzásokba, egyébként pedig a ket-tőnek kölcsönösségét helyeseljük. A vallásos elfogultság nyi-latkozatait a hazafias szempontoknak kell ismét mérsékelni. Ebben rejlik a háború felekezeti s nemzetiségi ellentéteket ki-egyenlítő hatása.

⁴⁾ Alexander Bernát értekezése „A háború filozófiájáról” a „Magyar Figyelő” 1915 januári 2-ik számában.

⁵⁾ A kardinális hely idevonatkozólag: Mát. 24, 6—8.; Mk. 13, 7—9.; Lk. 21, 9, 10. — E parallel helyekre nézve dr. Daxer így szól: „Jézus a világ végét, ezen vég kínjainak kezdetét megelőző jelenségekről szól itt tanítványaihoz. És ezen végső idők bekövetkezéséig háborúk, egyik népnek a másik ellen való fölkelése, egyik birodalomnak a másik birodalom ellen való fel-

támadása épúgy lesznek, mint éhség, földrengés és más elemi csapás. — Még pedig azért, mert ennek így kell lennie . . .” Prot. Szemle. 1915. 2. f. 118. 1.

⁶⁾ Fenti példák természetesen tetszés szerint növelhetők, hiszen a jó és rossz, világosság és sötétség stb. istenek által vezetett küzdelme a vallásos fölfogás előtt etnikai szükségességnek tűnt föl mindig.

⁷⁾ A háborút Isten bűn elleni haragja kifolyásaképpen feltüntetni nem pusztán prófétai, hanem krisztusi fölfogás is. Mt 22, 7.; Lk. 19, 44. v. ö. Rom. 13, 4.

⁸⁾ Bókay Árpád beszéde: Világ 1915. okt. 31-iki szám.

9) A háborút a felsőbbség iránti engedelmesség tényének tartja Luther s e tekintetben Augusztinussal egyezik, ki a felsőbbség és egyes felelőssége között különbséget tesz. V. ö. Hauck Realencyklopedie 3:Aufl. XL. S. 107, kv. A Troeltsch és mások által képviselt ker. „privatmorá” és „Socialethika” közötti különbségek fejtegetésébe az alábbiakban nem tartottam szükségesnek belemerni I. többek között „Christliche Welt”, 1915. évf., 15. sz. Der „Völkerkrieg und das Christenthum”.

¹⁰⁾ Tudvalevőleg az ótestamentom telve van háborúval. Itt csak Jézusra s a tanítványokra történjék hivatkozás: Ker. János a katonáktól nem azt kívánja, hogy hagyják el hivatásukat, hanem, hogy jogtalanságot ne tegyenek. Lk. 3, 14. Jézus jól tesz a századossal. Mt. 8. 5. kv. par. Cornélius századosmegtérése után sem hagyja el állását. Csel. 10. v. ö. Mt. 27., 54. Fil. 1, 12. kv.

¹¹⁾ Lásd a „Háborús előadások a budapesti kir. m. tudományegyetemen 1915.” c. füzetben Mihályfi Ákos előadását: „A háború és a theologia”. Természetesen a lelkészek hadi szolgálatára, mint külön kérdésre itt ki nem térhetünk. E tekintetben utalunk a „Lelkészegyesület” 1914. és 1915. évben megjelent számaiban magunkénak vallott elvekre.

¹²⁾ Hogy ez nagy teher, bizonyos. Ezzel szemben D. Wilke: „Ist der Krieg, sittlich berechtigt?” 1915 c. füzetében állítja, hogy a népek háromszor annyit költenek alkoholra, mint katonaságra, ami pedig a nemzeti nevelés szempontjából igazán elveszett összeg. 68. 1.

¹³⁾ Külpe 14. kv. Kultur d. Gegenw. IV. 12.

¹⁴⁾ Insitutio 4. könyv. XX. 7. 12.

¹⁵⁾ Rathenhofer: Positive Ethik. 1901. 267. 1. jegyzet ezt írja: „Ungarn verliert bei jedem Krieg, den die Österreichisch-Ungarische Monarchie führt; unterliegt diese, wird auch Ungarn von Nachbartheilen betroffen, siegt sie, so hört die Hegemonie Ungarns in derselben auf”. — Ha ez igaz volna, természetesen semmi etikai alapja nem lenne reánk nézve a háborúnak. Idevonatközöig lásd: Gróf Apponyi Albert „A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában”. Előadás 1915 január 20-án.

¹⁶⁾ Ezt a nézetet találtam kifejtve Seebergnél is System der Ethik 1911. 135. kv. V. ö. Internationale Wochenschrift etc. 1914 november 1.

¹⁷⁾ Kant tárgyal az örök békéről, de maga is kivihetetlennek tartja az eszmét. Pusztán megközelíteni lehet megfelelő államalakulásokkal az örök béke eszméjét. Metaphysik der Sitten §. 61. Philosophische Bibliothek B. 42. így a békekongresszusok munkája is pusztán intenciója szerint értékelhető, anélkül, hogy valaha célra vezetne, valamint Nobel Alfréd svéd kémikus nagyobb hatást tett a dinamitnak, a legborzasztóbb háborús eszköznek feltalálásával, mint az 1895 óta a világbéke érdekében legtöbb szolgálatot tettek számára adadni szokott, általa tett Nobel díjjal.

¹⁸⁾ Ihmels a hegyi beszédet Mt. 5—7. az Isten országa földön meg nem valósítható törvénykönyvének mondja, „Der Krieg im Lichte der christlichen Ethik” 1915. 117. 1., mialatt Eissfeld az egyesekhez intézettnek tartja azt, mely tehát kérdésünkre nem vonatkozik. Krieg und Biebel 1915. (Rel. gesch. Volksbücher.) — Külpe: „unerreichbares Ideal”-nak nevezi az örök békét. 33. 1.